

Nacsinák Gergely András

SZIGET ÉS TORONY

2017-06-27 | ESSZÉ

I.

„Egészen másképpen kellene élni.”

Eddig a lakonikus csehovi mondatig időnként még csak-csak eljut az ember, tízévenként egyszer, vagy naponta ötször is – de hogyan lehetne ennek a „másképpen”-nek a mélyére hatolni, hogy sürgetésének eleget tegyünk? Azt úgyszólván mindenki tudja, vagy sejti legalább, ha másból nem, hát a szívét rendszeres időközönként felhőző szorongásból, hogy éljen bárhogy és bárhol, mégsem egészen *így* kellene élni: de javarészt sem az „így”, sem pedig a „másképpen” nem ölt határozottabb formát némi lelkifurdalásnál. Hanem akkor hogyan? Hát költőien, persze. Mert a világ prózája merő unalom és halál. Az életet valami névtelen súly húzza lefelé, ezzel szemben ellenerőt kell kifejteni: máskülönben a nehézkedés egyhangúságára ítéljük. De miben állna ez a „költőiség”? Nem is egyszerűen másképp, hanem *egész másképpen*.

a sziget éneke

Pontosan tudjuk például, hogy ha a dolgok rendjén volnának, egy szigeten lalnánk; mégpedig nem túl nagy szigeten, a mérsékelnél melegebb égöv alatt. Költők és különcök első számú óvóhelye a sziget: olyan fokig sűríti magába ezt a „másképpent”, hogy nem tudom, volt-e bárki, aki a valóságban is huzamosabb ideig elviselte. De azért mindenki tudja, hogy bármire vágyik és bármit keres, szigetet keres: nem túl nagyot, és nem túl hideget. Rejtőző természetűt, amelynek partját kicsiny, és egymásra semmiben sem hasonlító öblök és sziklaformák tagolják; és kell még rá hegy is, ahonnan az egészet belátni, és amely körül éjjel és nappal szüntelenül, szabadon jár a szél. Szigeten lakni már önmagában, minden hozzáadás nélkül költői létmód, és még csak papír sem kell hozzá. Aki mégis írásra vetemedne, jól vigyázzon, hogy hangja ne más, csakis a sziget éneke legyen. Íráskor a szavakat a tengerparti kövek közül kell kikotorni, és úgy válogatni át egyesével, hogy a legsimább, legfényesebb, legpompásabb rajzolatúakat meglelje az ember. Nyugodt és biztos kézzel: a túlon túl egyformák közül néhányat visszadobni a siftergő habok közé, ezzel megadva számukra az esélyt, hogy idővel – évek, évtizedek lassú őrlődése, csiszolódása után – immár végérvényes alakban újra partot érjenek. A szavakhoz hasonlóan, amelyeket használ, az ember gondolkodása is gyökeresen megváltozik ott, ahol kénytelen állandóan a tengerrel, a végtelenség és az idő talán egyetlen hú képmásával szemközt élni. Mert bármit gondoljon is, bárhogy vélekedjék önmaga

vagy a világ felől, gondolatai tüstént kifutnak a vizekre, és a hullámok próbájának vettetnek alá. Eleinte alighanem kénytelenek lennénk beismerni, hogy szavaink és gondolataink többsége megfeneklett vagy nyomorúságos állapotban vetődött partra ismét, esetleg nyom nélkül nyelte el ezeket a mély – mindenesetre nem járnak olyan szabadon köztünk és a horizont között, ahogy hittük vagy reméltük. Idővel azonban – és türelemmel, melynek fortélyát a kikötőben, nyútt hálóikat foltozó halászberektől lestük el –, bizonyára képesek lennénk olyan gondolatokat alkotni, amelyek könnyű bárkák módjára kibírják a tengert, és eljutnak valamely hipotetikus túlpartokig.

Harry McGregor, flickr.com

Valóságos *sziget* azért mégiscsak keveseknek adatik meg segítségül a költői „másképp” megtapasztalásához; így hirtelenjében csak az egy Lawrence Durrell jut eszembe, valamint maroknyi (és többnyire angol, azaz szigetországi) alkotótársa, akiket a második világháború előtti szélcsend idején nyűgözött le a Mediterráneum, és kerített hatalmába az a „sziget-mánia”, amelynek irigylésre méltó kórképéről egy

sor könyvben adtak számot. Úgy tűnik, ők tudták, hogy a világmindenség képe, emblémája a sziget, akárcsak a léleké vagy az öntudaté. Ha elég kicsi, a mediterrán sziget csiszolt, áttetsző lencseként gyűjti magába a világ életének minden sűrűségét. A mítoszokban a teremtés folyamata gyakran egy szigettel veszi kezdetét: ezért aki a teremtés légkörében akar élni, menjen szigetre. S aki ott van, sokszor érzi úgy, hogy megtalálta minden dolgok kezdetét.

II.

Észak felé haladva a szigetek már nem nyíltak: végtelenre tárt ablakok helyett a bezárkózás és az elkülönülés helyei. Paradox módon, ami körülhatárolt és magába tér, mint egy körív, délen a határtalan fészke lesz: ott a tenger és az óceán az égboltba olvad, mélység és magasság összeér, s a sziget, a kettő metszéspontján, gyémántkő módjára szikrázik fel. De északon a víz nem tükrözi az eget: úgy tetszik, mintha inkább az ég ismételné a vizeket, sápadt felhő-fodrokat görgetve és nehéz pára-tajtékot vetve. A sziget pedig nem a végtelenhez fordul, hanem önmaga felé. A sziget megfelelője a mi boreális éghajlatunkon alighanem a torony. Sziget-lét, óceán nélkül: jobb híján az éter kékjébe merítve. A magányra ítélt szellem a kontinentális égöv alatt a toronyban találhatja meg a zárt és a nyílt világ, a határos „én” és a határtalan mindenség érintkezési pontját.

belső horizontok

Toronyban lakni szintúgy keveseknek adatik meg; de bizonyára kevesen is keresik ennek privilégiumát. A torony épített sziget, és ahhoz hasonlóan mitikus ágens: a tudás és hatalom hieroglifája. A szigettel szemben, amely a *létezés*, a torony a *tudás* teljességére nyitott: vagyis nem annyira az égbolt, inkább a belső horizontok felé. A szigetek fölfedezésre várnak; a tornyok ellenben megépítésre. A szigetre megérkezik, és megérkezvén megpihen az ember: szemlélődik és nyugalomra lel. A toronyban egyhelyben maradva is szüntelen utazik, fáradhatatlanul jár fent és lent, a forgó csigalépcsőket róva pokolmély és mennyország között.

Thoor Ballylee, James Stringer, flickr.com

A torony költészete – ellentétben a szigetével, mely általában szavak nélküli – többször megfogható és közölhető, mert darabjai jól csiszolt fogalmak, és nem az elemek; és mert a mindennapok praktikus világa, nem pedig a tenger öleli körül. Toronyba visszavonulni voltaképp annyit tesz, mint a világot háborgó mélységnek és hullámzó bizonytalanságnak tekinteni – visszahúzódni egy zátonyra, határt vonni önmagunk és a mindennapok árapálya közé, melyen kereskedő-karavellák, rabszolgák-vonta gályák, gátlástalan martalócok cirkálnak szünet és fáradtság nélkül; annyit jelent, mint megépíteni mindezek közepette a szellem helyét, alkalmi hullámtörőjét. A tornyok csúcsán loboghat tájékozódást szolgáló jelzőtűz – ha világítótornyokról beszélünk –, lehetnek raktárak, továbbá háborús időkben a védekezés, békés időkben az uralom eszközei: akár így, akár úgy, de minden esetben a tudás és a szellem egy-egy metaforájaként tűnnek fel. Irányt mutatni, megőrizni, megmenteni, kormányozni: ezek az értelem ismérvei. Aki toronyban él, az *másképpen* él, mert az állandóság, és nem a változás törvényére bízta magát.

III.

Három régi fénykép van előttem, három toronyé: akárha három különböző személy portréját látnám. Az első meglehetősen katonás jelenség: négyszögletes, robusztus bástya, a puritánságig egyszerű; szürke kövein itt-ott moha feketéll, kevés, gyanakvó ablakával – melyek jószerivel csak kitágított lőrések – hallgatagon szemléli a falai alatt futó patak vizét, és az őt rejtő, széljárta erdőt. A 15. században emelték valami normann ivadékok Írország nyugati fertályán, s egy sor kisebb-nagyobb család birtokolta: a neveket hiábavaló volna elsorolni, mássalhangzóik úgy ropognak a fogak közt, mint apró kavicsok a tengerparton az ember talpa alatt. A második szintúgy középkori építmény, a 13. század derekáról, de jóval nyájasabb: nem cserjésben rejtőző őrszemhez hasonlít, inkább vén remetéhez, aki parányi kertjének közepén állva szemléli alant a messzire nyúló völgyet, fürkészi a madarak röptét a hegyhátak felett, és fülel, hátha a gyümölcsfák lombjának neszezéséből egyszer csak kihallik egy angyal suttogása. A harmadik tóparton áll, a víztől csak pár lépésnyire: emerről nádas, amarról ligeterdő fogja közre. Mind közül ez a legkisebb, mintha apró vár kerek saroktornya volna, és ránézésre van olyan régi, mint az előbbiek – pedig kevesebb, mint száz éve épült. Ez a torony rejtőzködik: íves falai nem hagyják megtörni az idő hullámain, inkább arra készítetik, hogy szelíden megkerüljék a tornyot és csendben megfeledkezzenek róla.

nyomot hagy

A három torony három arcot rejt: egy magába zárkózót, egy távolba tekintőt, egy elmélkedőt. Csak én látom viszont a falakban, kövekben, tetőcserepeken gazdáik képmását – vagy csakugyan ott van valami a szellemből, mely egykor belakta ezeket? Nem maradhatott-e meg rajtuk – mint ahogy a falon látszik a repkény lehullt levelének rajza – az egyéniség árnyéka, amely még most is kivehető? A tornyok szigetek: de építik, nem pedig fölfedezik; az ember tornyot épít, követ kőre rak, és közben a torony építi az embert, gondolat gondolatot követ, mind a kettő nyomot hagy a másikon. Az ember belakja a tornyot, s a torony az embert; ez megszólal a falak közt, szava ide-oda jár a lépcsőkön, termekben, míg elhal – és ki a

megmondhatója, hogy a hang, mely *őbenne* megszólal halkán, nem csak a torony visszhangja-e? A torony, akár egy sziget, világ a világban, különálló, körülhatárolt lét – épp úgy, ahogy a személy is az. Ha egykori lakóik portréjára nézek, nem tudom nem látni vonásaikban a kő keménységét és a moha lágyságát; homlokuk a tetők meredek íve, szemükben ablakok csillogása.

A három torony: Thoor Ballylee, Muzot, Bollingen.

A húszas évek elején, talán valami sugallattól vagy ösztöntől hajtva, és csaknem egy időben Európa nagy hatású alkotói közül hárman is úgy határoztak, hogy toronyba vonulnak vissza; jobban mondva, hogy szellemük lehető legjobb kifejezését a toronyban találják meg; még pontosabban úgy döntöttek, hogy *toronnyá* lesznek. Két nagy háború közti szélcsendben, amikor az első viharfellegei épp csak elvonultak, de a horizont mögött és az idegekben már készülődött a következő; amikor a fogékonyabbak már tudták, hogy az eszmék romlandók, és hogy így vagy úgy, de elkövetkezett az arctalan nemzedékek, a tömegember kora – mi mást is lehetett volna tenni, mint azért is *másképpen* élni: és a másképpen, ha nincs kéznél sziget, leginkább a toronyban kaphat plasztikus formát. Amikor kívül minden erő *lefelé* hat, amikor az ember belső világát is hallatlan nehézkedés járja át, ki kell lépni, és pedig *fölfelé* – az egyetlen értelmes megoldás a torony.

Muzot, wikimedia commons

Yeats még valamikor 1917-ben tesz szert egy mecénás jóvoltából a nyugat-írországi Ballylee-erődre, mely egy apró melléképülettől eltekintve voltaképp egyetlen torony: kelta szóval ezért kezdi *thúr*-ként emlegetni. Bár rendszeresen ki-ki látogat, főképp nyáridőn, lakhelyét majd csak '21-től teszi át oda. Ugyanebben az évben pillantja meg első ízben Rilke Valais-ban, a svájci Rhône tündéri völgye fölé emelkedő muzot-i lakótornyot, mely a következő évtől – szintén egy mecénásnak hála – végleges otthona lesz. Jung ugyanekkor, 1922-ben vásárolja meg a beszédes *Gotteshausland* nevű birtokot Bollingenben, a Zürichi-tó partján, s egy évvel később kezd hozzá ott egy torony építéséhez. Mintha ezek hárman összebeszéltek volna; s mindegyik úgy ír a maga erőd-tornyáról, mint a másik kettő; máskor oly különböző stílusuk, gondolatviláguk és szóhasználatuk ezen a ponton nemcsak összecseng, de már-már fölcserélhető; és mindegyikük úgy ír a toronyba-vonulásról, mintha ez lett volna a lehető legjobb, s az adott pillanatban talán egyetlen választás.

aki olvas: útnak indul

„Olyan szép itt minden, hogyha máshová megy az ember, úgy érzi, hogy magát a szépséget hagyta hátra” – ezek Yeats szavai Thoor Ballylee-ről.

„Valais mindenképpen vágyaim netovábbja” –

folytatja Rilke. „Fenségesen zord és nagy, s kis kastélyunk környékén, ahol nemcsak szőlők vannak, de rétek, szántóföldek és gyümölcsfák is...” A torony a völgy fölé magasodik, „meglehetősen meredeken Sierre fölött, a vidék egy kevésbé száraz, kellemes, sok forrással, csermellyel átszelt részén, kilátással a völgyre, a hegyoldalakra, és az ég legcsodálatosabb mélységeire.” Nem mindenki osztozott a költő lelkesedésében, vagyis nem mindenki értékelte a torony költészetét: Valéry például, aki járt is Muzotban, és nemcsak levelezett az oda visszavonult Rilkével, noha „elvarázsolt toronyként” emlegette a helyet, nem rejtette véka alá, mennyire megütközött a magánynak ezen a tapintható sűrűségén: „Apró kis kastély, rettenetesen egyedül a meglehetősen borús, roppant hegyi tájban; ódon szobák, sötét bútorokon, szűkös napokon merengők – ettől elszorult a szívem. Nem értettem ezt az annyira elkülönült létet... Úgy tetszett, kedves Rilke, mintha Ön a tiszta időbe zártan élne, s féltettem attól az egyhangú, áttetsző élettől, amely az azonos napokon

át világosan láttatja a halált.”**[1]** A tornyoknak és a szigeteknek csakugyan külön idejük van, mely már-már az időtlenséghez közelít: ilyen helyeken lassabban ketyegnek az órák és nyugodtabban ver a szív; élesebbé válik a hallás és metszőbbé a tekintet; a kövek, legyenek akár a parton szétszórva, akár falba építve, magukba sűrítenek minden tapasztalatot, de meg is óvnak tőlük, ha kell. Hajszállra úgy, ahogy a könyvek. Ez volna hát a harmadik elem, amelyről mindeddig nem esett szó, de amely mély rokonságban áll a szigetekkel és tornyokkal is, s amely, úgy tetszik, nemcsak hordozza ezek tulajdonságait, de össze is kapcsolja őket: a könyv, e szavakból rakott torony és papírból való sziget. A könyveket egyesek felfedezik, mint eladdig ismeretlen világokat; mások szóról szóra, kínlódva, verejtékkal törekedve építik föl. A könyvek is már-már időn és sorson kívül állnak, mentsvárak, raktárak, jelzőtüzek fészkei, a szellem óvóhelyei – egyszóval a *másképpen* élt élet letéteményesei. Aki olvas: útnak indul; a könyvbe mint toronyszobába zárkózik; ismeretlen horizontok felé fordítja törékeny csónakja orrát; önkéntes száműzetésbe vonul, elvarázsolt, ódon szobákban bolyong, és olyan időben él, mely áttetsző, és áttetszőségében világosan láttatja az *egészen mást* – a halált.

„Áldott legyen ez a hely,
S még áldottabb e torony; (...)
Tréfám volt, hadd legyen jel,
Hatalmasan álljon ott,
Amint rímet rímre daloltam,
S oly kort csúfoltam,
Mely volt fönn: félhalott.”

– hangzik Yeats szava. Persze van út *visszafelé* is, a könyvtől a toronyig: „... A szót és a papírt nem tartottam elég reálisnak; kellett hozzá még valami” – meséli Jung. – „Legbelsőbb gondolataimat és tulajdon tudásomat kőben kellett ábrázolnom, vagy kőben vallomást tennem. Így kezdődött Bollingenben a torony építése. (...) Kezdetből roppant erősen kötődött a toronyhoz a nyugalom és megújulás érzése. Úgyszólván anyai otthont jelentett nekem. (...) Az évek során telepíngáltam a falakat, és ezáltal kifejeztem mindazt, ami az időből az elkülönülésbe, a jelenből az időtelenségbe helyezett át.”**[2]** Jung tornya talán mind közül a legkülönösebb; mert a másik kettő úgy

fedezte fel a tornyot, ahogy a szigeteket szokás, de ezt a harmadikat gazdája maga emelte, s évtizedeken át hozzá-hozzátett valamit: hol egy emeletet, hol egy mellékszárnyat – épp úgy, ahogy egy kéziratot javít, toldozgat az ember.

„Alexandriának világítótornya volt, s Babilonnak
Oly, mi a járó ég mása, hajónapló,

hol a napnak mozgása vezettetik s mozgása a holdnak;
És voltak tornyai Shelleynek, miket egyszer

meg is nevezett: koronás erők voltak.

Én azt mondom: *e torony – a szimbólumom*; azt mondom erre
A kanyaros, csavaros, spirál-taposómalom lépcsőre,

hogy ősi-örök lépcsőfok-sorom lenne...”[3]

*

A negyedik képet, mely még hiányzik a sorból, hiába keresem – nem találok sehol. Egy régi képeslap volt: nem tornyot ábrázolt, nem is szigetet, hanem a Neckar kanyarulatát és a rajta átívelő régi hidat Tübingenben; nagyjából azt, ami egy toronyból, egy toronybéli padlásszobából látszik; az ódon hidat, a folyóparti fákat, a házsort, amelyet minden toronylakó poéták legkülönbje, Hölderlin szemlélt hosszú évtizedeken át – már nem is a lelassult, hanem megfagyott időben, mely oly tisztán engedte látni a földet és eget, s a kettő közt feszülni a végtelent, akár a tömör, karctalan üveg. Külön időben, külön térben: nem is ő volt már akkor, Hölderlin, a poéta és házitanító, aki a folyóvízen, kordékeréken, kőlábakon cammogó időt, ezt a semmivel fölérő mindent figyelte ablakából, hanem Scardanelli, mindenki „alázatos szolgája”. Kilépett önmagából, akárha lakatlan szigetre; vagy bezárkózott önmagába, mint ablaka-ajtaja nincs toronyba – egyre megy. Ő csakugyan egész másképpen élt már, olyannyira, hogy azt már nem bírta el régi neve, nem bírta el egyetlen név sem. Csak a torony? Mindig is úgy írt, mintha a magasból nézné a valóságot, szédítő magasból.

Bollingen, pinterest.com

„Kedvesen virít kéken fémes fedelével a templomtorony. Fecskék zsvaja körülkarolja, legcirmosabb kékség körülöleli. Magasan jár fölötte a nap, fényt önt a bádogtetőre, a szélben odafönt pedig csöndben kukorékol a szélkakas. Ha akkor lefele sétál valaki a harang alatt, lefele a lépcsőn; csöndes élet az, mert noha elrekesztve, elkülönítve az alak, kitűnik formálható lénye az embernek. Az ablak, ahonnan zúgnak ki a harangok, mind olyan, akár a szépség kapuja... Tisztaság azonban a szépség is. Különböző anyagból, belül, komoly szellem születik.”[4]

a

háló is gúzsba köt

Torony és sziget – mindinkább elavult metaforái a személyiségnek. A belső élet zártsága és ezzel együtt intimitása, rejtelmes, nehezen közölhető világa,

amelyben a magánosság egyszeri gyümölcsöt, „komoly szellemet” érlel; a csönd, amelyet zaj kerít körül; a véges, amelyet a végtelen tengere ostromol – mindennek nem kedvez a közlékeny kor, mely finom szálak ezreivel-millióival szövi a külvilághoz önmagát, és amely egyre azon igyekszik, hogy a lélek minden rezdülését és hangulatát nyilvánossá és azonnali reflexió tárgyává tegye. Átlyuggatott tornyok, elmosott szigetek: lapokra mállott könyvek, meghatározhatatlan szereplőkkel. Toronyban élni börtön, szigeten lakni számkivetettség. Csakhogy a háló is gúzsba köt, a sokaságot a nehézkedés törvénye uralja: mindenki lefelé igazodva él, a súlynak engedelmeskedik; tagjainkban a fáradtság, fülünk idegen hangoktól süket – ilyenkor az egyetlen ismérve a *másképpenek*, ha valami módon, mindegy is hogyan, de elképzelt vagy megsejtett szellemhez igazodva, egyszóval fölfele kezdünk el élni.

*

Két mesterem van, két tanítóm: a torony és a sziget. Amikor íráshoz fogok, kettejük szavára hallgatok.

A sziget-lét ezt mondja:

„Nem elég! Semmi sem elég! Ne érd be semmivel, ami kevésbé tágas, mint a horizont, és kevésbé zabolátlan, mint a tenger! Kéket, türkizt, tajték-fehéret! Minden oldalról itt ostromol, ablakod alatt zúg, morajlik, surrog a végtelenség! Fehér sóként marja bőrödet, bokád körül játszik a mélység, hűvöse ringat. Minden test, minden csillámlás, minden pezsgés!”

Dennis Jarvis, flickr.com

S a torony ezt:

„Minden szellem, minden mozdulatlan! Elégedj meg, állj rezzenés nélkül, és magadba szállj. Légy szilárd fal, csöndes emelkedés. Ha szellő becéz, ha fürgeteg tépáz, meg se rezdülj: szellő és orkán ugyanaz. Ha nap hevít, ha jég mar beléd, rá se ránts: ez mind csak az idő, mely változtatja arcait. Odabent, ahol a lépcső íve lágyan fordul önmagába; ahol a homály puha takaró, s ahol a megbonthatatlan csönd lakik – ott az igazi élet, oda tartanak mindenek.”

Kövek és víz: ez a negyedik kép, ami elveszett.

[1] Rilke és Valéry leveleit idézi: Szabó Ede, *Rilke világa*, Európa Könyvkiadó, Bp., 1979, pp. 9-10.

[2] Jung, Carl Gustav, *Emlékek, álmok, gondolatok*, Európa, Bp., 1997, p. 288.

[3] Mindkét versrészlet: W. B. Yeats: *Vér meg a hold* – Tandori Dezső fordítása (kis módosítással)

[4] *Phaetón-töredékek*, Báthori Csaba fordítása

felső kép | Tim Green, flickr.com